

SKRIFANDI BÆNDUR 1649¹

SUMARIÐ 1649 vóru Friðriki konungi þriðja svarnir hollustueiðar á alþingi af fulltrúum lærðra manna og leikra. Þessa eiða skyldu sverja biskuparnir báðir, 18 prófastar og prestar, lögmenn báðir, sýslumenn allir og tveir lögréttumenn og tveir lögskilabændur úr hverri sýslu og einn úr Vestmannaeyjum.² Undanfari þeirrar eiðatöku var sá að prófastar og sýslumenn um allt land gengust fyrir því í maí og júní um vorið að leikmenn á þingum og prestar á prestastefnum samþykktu hverjir fara skyldu með umboð þeirra á alþingi í þessu efni og lofuðu að halda þá eiða sem þeir sverðu þar.

Skjöl um þetta efni úr héruðunum eru varðveitt í Ríkisskjalasafni Dana í deildinni „Island, Færø og Grønland“ og eru skjöl leikmanna nr. 42, skjöl Hólaklerka nr. 43 og skjöl Skálholtsklerka nr. 44. Ljósmyndir af

¹ [Þessi grein fannst í förum Stefáns Karlssonar eftir lát hans 2. maí 2006, dagsett í febrúar 1989. Í ritaskrá hans, sem hann hafði gert sjálfur, er greinin nefnd undir liðnum „Ófrágengnar greinar“ ásamt eftirfarandi athugasemd: „Þarfnast smávegis lagfæringa að ábendingum sagnfræðinga.“ Greinin virðist að öðru leyti vera fullbúin af hálfu höfundar. Helgi Þorláksson prófessor (HP) var svo vinsamlegur að lesa greinina yfir og er honum hér með þakkaður sá greiði. Nokkrar athugasemdir Helga eru álitamál af því tagi að rétt þótti að birta þær, en þær eru hafðar innan hornklofa neðanmáls. Að auki jók ég við ritaskrá, uppfærði eina heimild og bætti við tölum um fjölda nafna í bréfum úr Ísafjarðarsýslu; þær tölur eru innan hornklofa. *Guðvarður Már Gunnlaugsson*]

² Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson, *Ríkisréttindi Íslands: skjöl og skrif* (Reykjavík: Sigurður Kristjánsson, 1908), 92–104. [Það kemur ekki fram í bréfi konungs til Íslendinga um hyllinguna að bændurnir verði að vera lögskilabændur (en e.t.v. voru ekki aðrir kallaðir „bønder“) (*Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve som til Jsland ere udgivne af De Høist-priselige Konger af den Oldenborgiske Stamme* 3 [M[agnús] Ketilson, útg.]. (Kjøbenhavn: 1787), 10). Í Fitjaánnál stendur að „tveir lögréttumenn, og tveir lögskilabændur af hverri sýslu, og einn af Vestmannaeyjum“ eigi að sverja, en síðar að „tveir lögréttumenn og tveir bændur úr hverri sýslu“ hafi svarið eiðana (í einu handriti er orðinu „skilríkir“ bætt við framan við „bændur“) (*Annálar 1400–1800* II (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1927–32), 160, 162). Í Vallholtsánnál og Sjávarborgaránnál er einungis talað um bændur (*Annálar 1400–1800* I (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–27), 335–36; *Annálar 1400–1800* IV (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1940–48), 287). Ábending frá HP.]

Þessum skjölum eru til á Árnastofnun í Kaupmannahöfn og Árnastofnun í Reykjavík.

Skjöl þessi voru gefin út af Jóni Þorkelssyni eftir uppskrift Guðbrands Jónssonar,³ en því miður er þeirri útgáfu mjög ábóta vant. Sumpart vantar þar skjöl klerka úr Skaftafells- og Borgarfjarðarsýslum,⁴ en þau skjöl eru á sínum stað nú. Auk þess hefur verið hlaupið yfir fáein nöfn, þó nokkur nöfn eru mislesin, loks eru margar villur í texta skjalanna, sumar á þann veg að textinn breytir um merkingu eða verður óskiljanlegur.

Fyrir rannsóknir á rithöndum Íslendinga á 17. öld eru hyllingarskjölin einstök fróðleiksnáma, því að í þeim er að finna eiginhandarundirskriftir nær allra presta landsins 1649 og h.u.b. sex hundruða leikmanna. Nöfnin ein eru að vísu takmarkaður samanburðargrundvöllur, en sumpart er hægt að nota þau til þess að sýna fram á að tiltekinn maður hafi ekki skrifað tiltekið handrit, og sumpart geta þau dugað til að sanna eða gera sennilegt að svo sé, ef önnur rök gera nafnbera líklegan ritara handrits.

*

Tilgangur þessarar ritgerðar er ekki að gera grein fyrir skriftarrannsókn, heldur að kanna hvort unnt sé að draga einhverjar ályktanir af þessum skjölum um það hve mikill hluti íslenskra bænda hafi verið skrifandi um miðbik 17. aldar.⁵

Ljóst er af flestum skjölum leikmanna að frá hyllingarmálunum hefur verið gengið á þingum í maí, og í mörgum skjalanna eru þau nefnd manntalsþing. Þingin hafa sum verið haldin fyrir einn hrepp, en önnur fyrir fleiri.⁶ Þau skjöl sem á þessum þingum hafa verið gerð og staðfest með undirskriftum eru flest varðveitt í frumriti, en í fáeinum tilvikum hafa þau

³ *Skjöl um hylling Íslendinga 1649 við Friðrik konung þriðja með viðbæti um Kópavogssærin 1662* [Jón Þorkelsson útg.], Sögur XII (Reykjavík: Sögufélag, 1914).

⁴ Sama rit, 88.

⁵ Páll Eggert Ólason hefur vikið að hyllingarskjölunum sem heimild um þetta efni (Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* IV (Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1926), 19–20; Páll Eggert Ólason, *Seytjanda öld: Höfuðþættir*, Saga Íslendinga 5 (Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóðvinafélag, 1942), 218), en umfjöllun hans er örstutt og auk þess villandi. Fáein eiginhandarnöfn eru birt eftir hyllingarskjölunum í *Mönnum og menntum*.

⁶ [Vandi sýslumanna var sá að bréf konungs kom út í apríl 1649 og þurfti að hafa snör handtök fyrir alþingisreið. Í Sjávarborgarannál segir: „Því ráku allir sýslumenn sínar sýslur fyrir alþing og tóku manntal og játun alls almúgans með handsölum og tilnefndu þá, er riða skyldu“ (*Annálar 1400–1800*, IV, 287). *HÞ og GMG*]

verið færð í embættisbækur, þannig að uppskriftir eru nú meðal frumrita. Auk þess vantar, að því er virðist, skjöl — eða uppskriftir skjala — úr nokkrum hreppum.

Aðeins í undantekningartilvikum kemur fram í skjölunum hve margir hafi verið á þingi, en væntanlega hefur verið til þess ætlast að allir skattbændur sæktu þingin.⁷ Um þá sem voru á þingi er ýmiss konar orðalag í skjölunum, oftast 'þingsóknarmenn' eða 'þingmenn' ellegar 'bændur og búendur / búandi (menn)' en stundum er talað um 'almúga', stöku sinnum einvörðungu, en oftast er orðinu bætt aftan við 'bændur og búendur'. Ólíklegt er þó að til annarra hafi verið leitað um undirskriftir en skattbænda.⁸ Eins og nánar verður rakið hér síðar, eru í skjali úr Strandasýslu nefndir bæir og nöfn við hvern bæ. Sé sú skrá borin saman við manntalið 1703,⁹ kemur í ljós að heldur færri bæir eru nefndir í skjalinu en þeir sem voru í byggð 1703. Hins vegar eru það undantekningalítið minnstu jarðirnar og hjáleigur sem ekki eru nefndar; sumar þeirra kynnu að hafa verið í eyði 1649, og einnig má vera að á einhverjum þeirra hafi búið menn sem höfðu svo lítið bú að þeir hafi ekki verið skattbændur. Á Berufjarðarþingi í Barðastrandarsýslu, sem sams konar skrá er varðveitt frá, eru hins vegar taldar allar sömu jarðirnar og í manntalinu 1703, og þar eru t.a.m. nefnd fimm nöfn við Reykhóla, sem hljóta að vera nöfn bónda á höfuðbólunum og bænda á hjáleigum þess.¹⁰

⁷ Sjá „manntalsþing“ í Einar Laxness, *Íslandssaga i-r* (Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995), 150, og „þingfararkaupsbóndi“ í Einar Laxness, *Íslandssaga s-ö* (Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995), 145–46, með tilvísunum. [Það kemur fram í bréfi konungs að 18 prófastar og prestar skyldu sverja honum hollustueiða „med fuldmacht aff de andre“, og er ljóst að átt er við að þeir hefðu umboð þeirra presta er heima sátu, en um lögréttumenn og bændur stendur: „tu Lauretzmend och tu bønder aff hver Syssell, sampt en af Vespenøe, med nøygactig fuldmagt aff de andre som hiemme bliffve“ (*Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve*, 10). Það er augljóst af samanburði við orð bréfsins um prestastéttina að þarna er átt við lögréttumenn og bændur sem heima sátu en ekki allan almenning. *GMG*]

⁸ [Það er ekki víst ef fleiri komu til manntalsþinga. *HP*]

⁹ *Manntal á Íslandi árið 1703 tekið að tilblutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín ásamt manntali 1729 í þrem sýslum* (Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1924–47).

¹⁰ [Það þurfti því sennilega að ná til fleiri en skattbænda — en þeir munu einkum hafa sótt manntalsþingin — ef sýslumenn skildu bréf konungs þannig að umboð tveggja bænda yrði að sækja til alls „almúga“. Í Strandasýslu er áhersla lögð á að ná til sem flestra, að því er virðist. Það bendir einnig til að þurft hafi að ná til fleiri en þingbænda (skattbænda) að ætlaðir hjáleigubændur Jóns á Reykhólum komu með honum til þings (*Skjöl um hylling Íslendinga*, 27, 42–43, sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* 6 (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1938), 214–15). Líkur til að

Mjög er misjafnt hvernig að frágangi og undirskriftum skjalanna hefur verið staðið á einstökum þingum. Sums staðar er beinlínis tekið fram að allir hafi skrifað undir sem skrifa kunnu, sums staðar eru sum nöfnin eiginhandarundirskriftir, en við önnur nöfn er tekið fram að nafnberandi hafi látið skrifa eða handsalað ellegar að nafnaruna er með einni og sömu hendinni og því ljóst að skrifari hefur skrifað upp nöfn viðstaddra (en væntanlega yfirleitt óskrifandi) manna. Í þessum tilvikum kemur þó ekki fram hvort um tæmandi upptalningu viðstaddra er að ræða, en oft eru nöfnin svo fá miðað við bændafjölda í hlutaðeigandi hreppum eða sýslu (eins og hann birtist við manntalið 1703), að ólíklegt verður að telja að svo sé. Að vísu má ætla að þingsókn hafi í raun verið töluvert mismunandi, m.a. eftir því hvort um var að ræða þing eins hrepps eða tveggja eða enn fleiri, jafnvel sex og sjö hreppa eins og í Árnassýslu. Af þessum sökum hrökkva skjölin skammt til þess að veita vitneskju um hugsanlegan mun á skriftarkunnáttu bænda í einstökum sveitum.

Hér á eftir fer yfirlit yfir það hvernig skjölin liggja fyrir úr hverri sýslu landsins og hvernig undirskriftum er háttað á hverjum stað. Aðeins er fjallað um skjöl leikmanna, og á eftir nafni hveirrar sýslu er tilgreint númer skjala (innan safnmarksins nr. 42) og tilvísun til blaðsíðna á útgáfunni 1914.

Þar sem fram kemur í skjölunum hve margir hafi verið á þingi er tilgreindur hundraðshluti undirskrifta með eigin hendi af þeirri tölu og sömuleiðis af samanlagðri tölu nafna þar sem sum nöfnin eru eiginhandarundirskriftir, en önnur ekki; í síðarnefndu tilvikunum er þó oft hæpið að allir þingmenn séu upp taldir. Víða er hér reiknaður út hundraðshluti eiginhandarundirskrifta af fjölda bændaheimila í hlutaðeigandi hreppi eða sýslu þegar manntalið var gert 1703. Sú tala er fengin úr skýrslum Hagstofu Íslands,¹¹ þar sem tilgreindur er fjöldi ferns konar heimila, bænda-, hjáleigubænda-, tómt húsmanna- og húsólksheimila.¹² Ástæða til þess að

þeir hafi verið skattbændur virðast ekki miklar. En framkvæmdin var sjálfsgagt örðug og umboð „almúgans“ fengið með ýmsu móti (sbr. Ísafjarðarsýslu og umrædd bréf þar og einnig Kjósar- og Borgarfjarðarsýslur). Einnig er vert að benda á að í bréfi úr Svefneyja- og Skálanessþingsóknum er tekið fram að á þingi hafi þeir verið samankomnir úr viðkomandi hreppum „sem komast kunnu og bod náde thil ad gænga“ (*Skjöl um hylling Íslendinga*, 31). Þá er vert að hafa í huga að lögréttumenn greiddu ekki skatt og sennilega engir nefndarmenn (sbr. Piningsdóm). *HP og GMG*

¹¹ *Manntalið 1703*, Hagskýrslur Íslands II, 21 (Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1960).

¹² Eins og sjá má við samanburð við *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* er hjáleigum ekki alltaf haldið aðskildum frá lögbýlum í manntalinu 1703, t.a.m. ekki í Vestmannaeyjum

hér hefur verið miðað við tölu bændaheimila einvörðungu er sú, að ætla má að fátt hafi verið um skattbændur og þar með þingsóknarmenn utan bændaheimila, sbr. þó það sem segir hér á undan um Berufjarðarþing. Tala bændaheimila 1703 verður hvort eð er ekki nákvæm viðmiðunartala, þar sem einhver munur hefur án efa verið á fjölda bændaheimila 1649 og 1703.¹³

*

Gullbringusýsla

(No: 1; útg. bls. 16–17)

Í Gullbringusýslu hefur verið haldið eitt sex hreppa þing og þar skrifa undir 16 menn, allir með eigin hendi, en ekki er tekið fram hvort allir skrifandi hafi skrifað undir né hve margir hafi verið á þingi.

Við manntalið 1703 vóru 184 bændaheimili í Gullbringusýslu. 16 eru 9 % af þeirri tölu.

Kjósarsýsla

(No: 5; útg. bls. 17–18)

Í Kjósarsýslu hefur Þórður Henriksson skipað málum sjálfur og látið bændur handsala. Bréf af manntalsþingi að Reynivöllum um þetta efni er staðfest með hans undirskrift og tveggja annarra. Bréfið var einnig lesið upp að Esjubergi og ‘sömuleiðis yfir Mosfellssveitar búendum’ og það staðfest af sömu tveimur mönnum og þremur að auki. Í Kjósarsýslu eru því hyllingar skjöl einungis undirrituð af 5 mönnum (auk sýslumanns).

Við manntalið 1703 vóru bændaheimili í Kjósarsýslu 151. 5 eru 3 % af þeirri tölu.

Borgarfjarðarsýsla

(No: 6; útg. bls. 19–20)

Svipaðan hátt hefur Þórður sýslumaður Henriksson haft á í ‘Þverárþingi sunnan Hvítá’. Þar votta 7 menn með eiginhandarundirskriftum á fjepra

[sjá *Manntal á Íslandi árið 1703*, 461–65 og *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1913–17), 3–24. Höfundur notar „bændaheimili“ en venjan er að nota *lögþýli* og tala um þá sem voru í fullu forsvari. *HP*]

¹³ [Byggð jókst mikið á Íslandi 1649–1703 og má gera ráð fyrir að tvíþýli hafi líka orðið til og lögþýli skipst milli bænda með fullt forsvar. Þetta skiptir kannski ekki máli þar sem viðmiðun höfundar við öll bændaheimili getur aldrei verið annað en lausleg. Það er a.m.k. ólíklegt að þeir sem heima sátu hafi allir verið óskrifandi. *HP*]

hreppa þingi við Laxá í Leirársveit og aðrir 9 á fjepra hreppa þingi á Sandatorfu. Samtals skrifa því 16 menn undir í Borgarfjarðarsýslu.

Við manntalið 1703 voru 259 bændaheimili í Borgarfjarðarsýslu. 16 eru 6 % af þeirri tölu.

Mýrasýsla

(No: 7; útg. bls. 21)

Úr Mýrasýslu ('Borgarfjarðarsýslu fyrir vestan Hvítá') er aðeins til vitnisburður um að hyllingin hafi farið fram á öllum þingstöðum nefndrar sýslu. Undir þann vitnisburð skrifa auk sýslumanns 6 menn með eigin hendi.

Við manntalið 1703 voru 224 bændaheimili í Mýrasýslu. 6 eru 3 % af þeirri tölu.

Snæfellsnes- og Hnappadalssýsla

(No: 2; útg. bls. 22–24)

Héðan eru bréf af sjö þingum. Sex fyrstnefndu þingin eru í öllum sex hreppum Snæfellsnessýslu, en í Hnappadalssýslu er aðeins þingið á Fáskrúðarbakka; þar kynnu eiðar að hafa verið teknir af íbúum allra þriggja hreppa sýslunnar.¹⁴ Um þingmenn er talað sem 'bændur og búendur' á Grundarþingstað, 'þingsóknarmenn' á Garðarþingstað og Laugarbrekku og 'þingmenn og bændur' á Fáskrúðarbakka. Öll nöfn eru með eigin hendi. Aðeins á Fáskrúðarbakka er tekið fram að þeir hafi skrifað sem 'skrifa kunnu', annars 'nokkrir (af oss)' eða ekki neitt. Hvergi kemur fram hve margir hafi verið á þingi.

Á Ingjaldshóli skrifa 7 undir.

Á Grundarþingstað skrifa 9 undir.

Á Staðarbakka skrifa 4 undir.

Á Dröngum skrifa 7 undir.

Á Miðgörðum skrifa 5 undir.

Á Laugarbrekku skrifa 11 undir.

Samtals skrifa 43 undir í Snæfellsnessýslu.

Við manntalið 1703 voru 253 bændaheimili í Snæfellsnessýslu. 43 eru 17 % af þeirri tölu.

Á Fáskrúðarbakka skrifa 12 undir.

¹⁴ Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I* (Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1972), 103.

Við manntalið 1703 vóru 81 bændaheimili í Hnappadalssýslu. 12 eru 15 % af þeirri tölu.

Í þessum sýslum báðum, sem á þessum tíma hafa verið ein sýsla, hafa samtals skrifað 55. Það eru 16 % af samanlögðum fjölda bændaheimila 1703.

Dalásýsla

(No: 17; útg. bls. 25–26)

Í Dalasýslu hafa hyllingarskjölin verið skráð í þingbók sýslunnar, og því eru eiginhandarundirskriftir þaðan ekki varðveittar að því fráskildu að fjórir menn votta með eiginhandarundirskriftum að rétt hafi verið skrifað upp úr sýslubókinni. Þar kemur fram að á hverju þingi hafa þeir skrifað undir í þingbókinni sem skrifandi vóru, og eru nöfn þeirra talin upp í upp-skriftinni.¹⁵

Á Staðarhóli í Saurbæ hafa 13 skrifað undir.

Á Ballarárþingi hafa 11 skrifað undir.

Á Staðarfellsþingi hafa 6 skrifað undir.

Á Hvammsþingi hafa 6 skrifað undir.

Á Hjarðarholtsþingi hafa 7 skrifað undir.

Á Blönduhlíðarþingi hafa 7 skrifað undir.

Á Sauðafellsþingi hafa 12 skrifað undir.

Samtals hafa 62 skrifað undir í Dalasýslu.

Við manntalið 1703 vóru 248 bændaheimili í Dalasýslu. 62 eru 25 % af þeirri tölu. Sé Haukadalshreppi sleppt hafa bændaheimilin verið 228. 62 eru 27 % af þeirri tölu.

Barðastrandarsýsla

(No: 8; útg. bls. 26–32)

Á Berufjarðarþingi eru sagðir hafa verið samankomnir 'eftirskrifaðir bændur og búendur'. Síðan eru taldir upp allir bæir í Geiradals- og Króksfjarðarhreppum og eitt nafn eða fleiri við hvern bæ. Þar sem tvö nöfn eru nefnd er sums staðar um feðga eða bræður að ræða; annars staðar, þar sem svo er, kynni að hafa verið tvíbýli. Við Reykhóla eru nefnd fimm nöfn; það

¹⁵ Við manntalið 1703 eru átta hreppar í sýslunni (*Manntal á Íslandi árið 1703*, 137–58), en í hyllingarskjölunum eru aðeins tíunduð sjö þing. Annað hvort hefur verið hlaupið yfir Haukadalshrepp ellegar að á Sauðafellsþingi hafa verið saman komnir menn bæði úr Miðdalahreppi og Haukadalshreppi (sbr. Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*, 104).

eru trúlega nöfn bónda á höfuðbólínu og bænda á hjáleigum. Tekið er fram hverjir ekki hafi verið komnir og í sumum tilvikum nefndir menn sem séu komnir í stað þeirra. Samkvæmt þessu hafa 50 manns verið á þinginu. Við manntalið 1703 voru í þessum hreppum 45 bændaheimili, 4 hjáleigubændaheimili og 5 húsfólksheimili.

Til staðfestu því sem fram fór á þinginu skrifa þeir sem 'skrifa kunna', 10 alls eða 20 % þeirra sem á þingi voru.

Rétt er að veita því athygli að meðal þeirra sem skrifa undir eru feðgarnir Einar Guðmundsson og Tyrfingur Einarsson, báðir úr Garpsdal; óvíst er að þeir hafi haft sitt búið hvor.¹⁶

Á héraðsþingi í Svefneyjum voru samankomnir þingmenn úr Svefneyja- og Skálanesþingsóknum. Þar játa og handsala 27, en 6 aðrir skrifa undir að auki. (Einn þeirra er annar lögréttumaðurinn, Jón Torfason.) Á þinginu hafa því verið 33, og 6 eru 18 % af þeirri tölu.

Við manntalið 1703 voru 62 bændaheimili í þessum tveimur hreppum. 6 eru 10 % af þeirri tölu.

Á Vaðli á Barðaströnd hefur verið haldið þriggja hreppa þing. Þar hafa verið menn úr Barðastrandarsveit, en auk þess tveir menn úr hvorum hreppanna, Múlahreppi¹⁷ og Sandshreppi, með fullmagt og undirskrifaða játatun hvorir úr sínum hreppi. Á þessu þingi votta 'orð almúgans' og handsöl aðeins þrír menn, og það eru annar lögréttumaðurinn og þeir tveir bændur sem nefndir voru til þingreiðar.

Undir vitnisburð af þingi í Tálknafirði skrifa þeir sín nöfn sem 'skrifa kunna'. Þeir eru aðeins 3.

Við manntalið 1703 voru 42 bændaheimili í Tálknafjarðarhreppi. 3 eru 7 % af þeirri tölu.

Undir hyllingsarkjal úr Selárdalssókn skrifa 3 menn.

Við manntalið 1703 voru 63 bændaheimili í Dalasveit og Suðurfjarðarsveit, sem 1649 hafa verið ein manntalsþinghá.¹⁸ 3 eru 5 % af þeirri tölu.

¹⁶ Einar var skáld og prestlærður, en hafði misst prestakallið 1635 (Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1940* I (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948), 352–53).

¹⁷ Lýður Björnsson taldi að skjalið benti til þess að Tálknafjarðarhreppur hefði (auk Barðastrandarsveitar og Rauðasandshrepps) átt aðild að þriggja hreppa þingi að Vaðli (Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi* I, 105), en það fær varla staðist.

¹⁸ Sama rit, 105–6.

Ísafjarðarsýsla

(No: 9; útg. bls. 33–37)

Hyllingarskjöl úr Ísafjarðarsýslu eru að sumu leyti ógreinileg og útgáfa þeirra villandi, eins og gerð er grein fyrir í neðanmálgreinum hér á eftir. Auk bréfs Ara sýslumanns í Ögri, þar sem hann veitir Þorláki syni sínum umbod til að sverja fyrir sína hönd á alþingi, eru bréfin tvö úr sýslunni, nær samhljóða, og í upphafi beggja er talað um 'bændur og búandi og allan almennilegan almúga úr Ísafjarðarsýslu'. Undir lok skjalanna eru þeir sagðir setja sín nöfn undir með eigin handskriftum, sem skrifa kunna, en aðeins í fyrra skjalinu er tekið fram hvar það er gert, 'á almennilegu þriggja hreppa þingi á Hóli í Bolungarvík'. Þetta mun hafa verið þing fyrir Súgandafjarðar-, Bolungarvíkur- og Skutulsfjarðarhreppa [alls 26 nöfn], enda eru fyrirsagnir fyrir nafnaröðum á blaðsíðunni undir skjaltextanum sjálfum í samræmi við það, en auk þess er þar fyrirsögnin 'Úr Álftafirði' [8 nöfn]. Aftan á sama blaði er heill dálkur nafna, skipt í tvennt neðan til með striki [16 nöfn ofan striks og 7 nöfn neðan striks], en ekki kemur fram hvaðan þeir menn eru sem þau nöfn eiga.¹⁹ Í miðdálki á þessari síðu eru ofantil nöfn með fyrirsögninni 'Þessir menn undirskrifa af Langadalsströnd'²⁰ [23 nöfn] en neðst nöfn með fyrirsögninni 'Þessir menn undirskrifa úr Jökulfjörðum' [7 nöfn]. Efst í þriðja dálki er fyrirsögnin 'Þessir undirskrifa úr Dalsþingsókn' og tvö nöfn undir, næst er 'Þessir menn undirskrifa úr Ögursþingsókn' og sex nöfn undir, og loks er fyrirsögnin 'Þessir menn undirskrifa úr Vatnsfjarðarþingsókn', en þar eru engin nöfn undir.²¹

Eins og fram kemur í yfirlitinu hér á eftir, er aðeins hluti nafnanna eig-

¹⁹ Í útgáfunni 1914 eru efri nöfnin í þessum dálki prentuð í fyrri dálki á bls. 34 í framhaldi nafna úr Súgandafirði og þau neðstu efst í fyrri dálki á bls. 35 (*Skjöl um hylling Íslendinga*, 34–35).

²⁰ Í útgáfunni 1914 eru fyrstu nöfnin af Langadalsströnd prentuð með rétttri fyrirsögn neðst í seinni dálki á bls. 34, en miðkaflinn efst í seinni dálki á bls. 35 og loks síðustu nöfnin með fyrirsögninni: „Þesser menn vnder skrijfa vr Vattsfiardarþingsokn“, sem óvíst er hvort við einhver nafnanna á (sama rit, 34–35).

²¹ Eins og segir í 20. neðanmálgrein, hefur í útgáfunni 1914 verið litið svo á að þessi fyrirsögn ætti við þau nöfn sem til hliðar standa, en engin skil eru í nafnarununni þar undir Langadalsstrandarfyrirsögninni (sama rit, 34–35). [Það eru 23 nöfn við Langadalsströnd sem er óvenjulega margir miðað við aðra hreppa. Það er því ekki óeðlilegt að útgefandi hyllingarbréfanna hafi litið svo á að 9 neðstu nöfnin við Langadalsströnd eigi við Vatnsfjarðarþingsókn því að fyrirsögnin er skrifuð mjög nálægt nöfnunum í miðdálkinum. Það er hins vegar heldur langsóttara að tengja 10 nöfn í miðdálkinum við Ögursþingsókn. GMG]

inhandarundirskriftir, við önnur er tekið fram 'lætur skrifa', og loks eru mörg fleiri nöfn með skrifarahendi án þess að tekið sé fram að nafnberendur hafi látið skrifa.

Á hinu hyllingarskjalinu úr Ísafjarðarsýslu stendur 'með eigin hendi' eða 'handsalaði' við öll nöfnin.

Úr Súgandafirði eru 13 nöfn, 8 láta skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 38 %.

Úr Buðlungavík eru 7 nöfn, 2 láta skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 71 %.

Úr Skutulsfirði eru 6 nöfn, 1 lætur skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 83 %.

Úr Álftafirði eru 8 nöfn, 3 láta skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 63 %.

Óvíst hvaðan (ofan striks í fremsta dálki á bakhlið fyrra skjalsins) eru 16 nöfn, 4 láta skrifa, 7 nöfn eru með skrifarahendi, en 5 skrifa sjálfir eða 31 %.

Óvíst hvaðan (neðan striks í fremsta dálki á bakhlið fyrra skjalsins) eru 7 nöfn, öll með skrifarahendi.

Af Langadalströnd eru 23 nöfn, 4 láta skrifa, 18 nöfn eru með skrifarahendi, en 1 skrifar sjálfur eða 4 %.

Úr Jökulfjörðum eru 7 nöfn, öll með skrifarahendi.

Úr Dalsþingsókn eru 2 nöfn, bæði með eigin hendi.

Úr Ögursþingsókn eru 6 nöfn, öll með skrifarahendi.

Óvíst hvaðan (á síðara skjalinu) eru 13 nöfn, 8 handsala, en 5 skrifa sjálfir eða 38 %.

Samtals eru á þessum skjölum 108 nöfn, 30 hafa látið skrifa, 45 nöfn eru með skrifarahöndum, en 33 hafa skrifað sjálfir eða 31 %.

Ekki er öruggt að þessar nafnaskrár séu úr öllum hreppum sýslunnar, og hvað sem því líður eru úr flestum þeim sveitum sem nefndar eru miklu færri nöfn samtals en sem svarar fjölda bændaheimila. Óvíst er því hvort þingsókn hefur verið slök eða ekki alltaf hirt um að skrifa nöfn allra viðstaddra bænda. Auk þess er óljóst hvernig liggur í nöfnum með skrifarahöndum, þar sem ekki er tekið fram að látið sé skrifa; hæpið virðist t.a.m. að enginn hafi verið skrifandi í Jökulfjörðum eða Ögursþingsókn.

Við manntalið 1703 vóru 529 bændaheimili í Ísafjarðarsýslu. 33 eru 6 % af þeirri tölu.

Strandasýsla

(No: 10; útg. bls. 37–43)

Í Strandasýslu eru taldir upp bær og eitt eða tvö nöfn við hvern þeirra í 5 af 6 hreppum sýslunnar. Nöfnin hafa verið skrifuð upphaflega í þingbókina, og því eru þessi skjöl aðeins varðveitt í staðfestri uppskrift, gerðri á

Reykhólum 13. júní 1649. Þar kemur því miður ekki fram hver nafnanna hafa verið með eigin hendi, en tekið fram að nöfn mannanna hafi verið 'með þeirra eigin höndum' og bætt við ofan línu 'sem skrifandi vóru'.

Á Nesþingi eru taldir 23 ábúendur á 21 bæ. Við manntalið 1703 eru í Kaldaðarneshreppi allir sömu bæirnir og 3 að auki; þar er nefndur 31 ábúandi á 24 bæjum. Þeir þrír bæir sem ekki eru nefndir í uppskriftinni, Brúará, Sundalur og Bakki, eru 4 og 5 hundraða jarðir og hjáleiga.

Á Hróbergspingi eru taldir 16 ábúendur á 14 bæjum. Við manntalið 1703 eru í Staðarhreppi 23 ábúendur á 19 bæjum. Bæir í manntalinu, sem ekki eru nefndir í uppskriftinni eru Kleppustaðir og Aratunga, hjáleigur Staðar, Víðivellir, 12 hundraða kirkjujörð frá Stað, sem beneficiator hefur nýtt að hluta þegar jarðabókin var gerð 1709, Hofsstaðir, býli í landi Víðivalla, reiknað 4 hundruð af jörðunni, og Smiðjuhús, hjáleiga Þiðriksvalla.

Í Kirkjubólspingsókn eru taldir 17 ábúendur á 15 bæjum. Við manntalið 1703 eru í Tröllatunguhreppi 21 ábúandi á 18 bæjum. Ónefndir í uppskriftinni eru Hlíðarsel og Efraból, hjáleigur Tröllatungu, Veitukot, hjáleiga (2 h.) Tinds.

Á Fellsþingi er talinn 21 ábúandi á 18 bæjum. Við manntalið 1703 eru í Bitruhreppi 25 ábúendur á 24 bæjum. Ónefndir í skjölunum eru Skriðningsenni, 16 h. jörð, Þorsteinsstaðir, hjáleiga í heimalandi Þrúðardals, Hamar, Miðhús, Garðakot og Miðhlíð, hjáleigur í heimalandi Fells.

Að Bæ í Hrótafirði eru nefndir 20 ábúendur á 16 bæjum. (Fyrir einu nafninu er reyndar eyða, trúlega vegna þess að þeir sem skrifuðu Strandasýsluskjölín upp á Reykhólum hafa ekki getað lesið nafnið). Við manntalið 1703 eru 22 ábúendur á 19 bæjum (auk ábúenda á tveimur hjáleigum, sem ekki eru nefndar í uppskriftinni). Ónefndir í skjölunum eru Borgir, 8 h. jörð, Hvalsá önnur af tveimur, Stóra-Hvalsá, 16 h. jörð, eða Litla-Hvalsá, 8 h. jörð, Fagrabrekka, 8 h. jörð (í eyði „þetta ár“ við gerð jarðabókar 1709).²²

Úr Trékyllisvíkurhreppi er frumskjal varðveitt, en þar votta 3 'heimilismenn að Árness þingstað' með eiginhandarundirskriftum samþykki 'allra manna í Árness kirkjusókn'. Við manntalið 1703 eru 3 fullorðnir karlmenn í Árnesi auk tveggja presta.

²² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 7* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1940), 453.

Húnavatnssýsla

(No: 11; útg. bls. 44–51)

Úr Húnavatnssýslu eru tvö bréf, sitt með hvoru móti, sem hafa gengið á milli þinga í átta af ellefu hreppum sýslunnar. Í öðru bréfinu er uppskrift á bréfi sýslumanns til bænda og búenda í sýslunni og vottað af tveimur eða fleiri á hverju þingi að bréfið hafi verið lesið upp. Hitt bréfið er sjálfst hyllingarskjalið, stílað til sýslumanns, og undir það skrifa fleiri. Á fimm þinganna, í Bólstaðarhlíð, á Svínavatni, á Þverá, í Ási og á Sveinsstöðum, er það tekið fram að þeir sem 'skrifandi eru' setji nöfn sín undir, enda eru allt eiginhandarundirskriftir.

Á Bólstaðarhlíðarþingi skrifa 15 undir.

Að Holtastöðum í Langadal, Engihlíðarþingsókn skrifa 5 undir.

Að Vindhælisþingi skrifa 13 undir.

Á Svínavatnsþingstað skrifa 6 undir.

Á Torfalækjarþingi skrifa 4 undir.

Á Þverárþingstað í Vesturhópi skrifa 10 undir.

Á Ásþingstað í Vatnsdal skrifa 11 undir.

Á Sveinsstöðum í Vatnsdal skrifa 9 undir.

Samtals skrifa 73 undir.

Við manntalið 1703 vóru 423 bændaheimili í Húnavatnssýslu, en 289 í þeim átta hreppum sem skjölin eru úr. 73 eru 25 % af síðarnefndu tölunni. Á Þverárþingstað er það tekið fram að 29 þingsóknarbændur hafi verið á þinginu, og 10 skrifandi eru 34 % af þeirri tölu, en við manntalið 1703 vóru 39 bændaheimili í Þverárhreppi, og 10 eru 26 % af þeirri tölu.

Skagafjarðarsýsla

(No: 12; útg. bls. 51–55)

Í Skagafjarðarsýslu hefur verið skrifað undir á sex þingum, en ekki er á neinu þeirra tekið fram að allir hafi skrifað sem skrifa kunnu.

Á þriggja hreppa þingi að Vallnalaug (trúlega fyrir Reynistaðarhrepp, Seiluhrepp og Lýtingsstaðahrepp) skrifa 9 undir.

Í Viðvíkurþingsókn²³ og Rípurhrepp skrifa 8 undir.

Að Hofi á Höfðaströnd úr Hofs- og Sléttahlíðarhreppum skrifa 9 undir.

²³ Til Viðvíkurþingsóknar hefur Hólahreppur talist, sjá Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi* I, 110.

Að Holti í Fljótum skrifa 10 undir.

Að Sauðá í Sæmundarhlíð skrifa 5 undir.

Að Skefilsstöðum í Laxárdal skrifa 6 undir.

Samtals skrifa 47 undir í Skagafjarðarsýslu.

Við manntalið 1703 voru 390 bændaheimili í Skagafjarðarsýslu. 47 eru 12 % af þeirri tölu. Svo er að sjá sem undirskriftir vanti úr Blöndu-
hlíðarhreppi, og að þeim hreppi undanskildum voru bændaheimili 1703
339. 47 eru 14 % af þeirri tölu.

Eyjafjarðarsýsla

(No: 13; útg. bls. 55–57)

Úr Eyjafjarðarsýslu er eitt skjal sem 53 hafa skrifað undir á tveimur þingum í sýslunni, í Spjaldhaga í Eyjafirði og Skriðu í Hörgárdal. Í Spjaldhaga hafa án efa verið saman komnir þingmenn úr Hrafnagils-, Saurbæjar- og Öngulsstaðahreppum og í Skriðu trúlega úr Hvamms-, Skriðu- og Glæsi-
bæjarhreppum,²⁴ en ólíklegt er að þingmönnum úr hreppunum út með Eyjafirði hafi verið ætlað að sækja þessi þing.

Við manntalið 1703 voru 456 bændaheimili í Eyjafjarðarsýslu, en 304 í þeim sex hreppum sem líklegt er að skjalið taki til. 53 eru 12 % af fyrr-
nefndu tölunni, en 17 % af þeirri síðarnefndu.

Þingeyjarsýsla

(No: 14; útg. bls. 58–63)

Úr Þingeyjarsýslu eru fjögur skjöl samhljóða auk vottorðs tveggja manna um umboð þingsóknarmanna Húsavíkurhrepps til handa Nikulási Einarssyni. Skjölin fjögur eru samhljóða, en ekki er tekið fram á neinu þeirra hvar undir þau hafi verið skrifað. Líklega eru þau þó úr allri sýslunni (nema Húsavíkurhreppi). Undir lok hvers þeirra er tekið fram að þeir hafi skrifað nöfn sín sem skrifandi voru, en þó eru ekki öll nöfnin undir skjölunum eiginhandarnöfn. Við flest eiginhandarnöfnin er tekið fram að þau séu með eigin hendi, en við önnur nöfn stendur ekki neitt. Þorri þeirra er greinilega með skrifarahöndum, en sum nöfnin sem ekkert stendur við eru líklega eiginhandarnöfn; þau virðast vera hvert með sinni hendi og standa innan um nöfn sem eru auðkennd sem eiginhandarnöfn.

²⁴ Sjá Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi*, 111.

Undir fyrsta skjalið (nr. 31 í útgáfunni) skrifa 25 menn, allir með eigin hendi.

Undir annað skjalið (nr. 30 í útg.) munu skrifa 15 menn (og e.t.v. 17) með eigin hendi, en 7 nöfn (e.t.v. aðeins 5) eru með skrifarahendi. (2 þeirra sem skrifa undir eru jafnframt vottar að Húsavíkurbréfinu, sem nefnt var hér að framan.) 15 eru 68 % af samanlögðum nafnafjölda.

Undir þriðja skjalið (nr. 32 í útg.) skrifa 15 menn með eigin hendi, en 38 nöfn eru með skrifarahendi. 15 eru 28 % af samanlögðum nafnafjölda.

Undir fjórða skjalið (nr. 33 í útg.) hafa líklega skrifað 11 (en e.t.v. aðeins 9) með eigin hendi, en 36 nöfn (eða hugsanlega 38) eru með skrifarahöndum. 11 eru 23 % af samanlögðum nafnafjölda.

Alls eru 147 nöfn undir þessum skjölum. Þar af eru eiginhandarundirskriftir líklega 66 eða 45 %.

Við manntalið 1703 vóru 423 bændaheimili í Þingeyjarsýslu. 66 eru 16 % af þeirri tölu.

Múlasýsla

(No: 18; útg. bls. 1–3)

Úr Múlasýslu er aðeins varðveitt skjal frá Egilsstöðum þar sem tveir menn af hverju héraðsþingi eru sagðir skrifa undir, 29 menn alls.

Við manntalið 1703 vóru 452 bændaheimili í Múlasýslu. 29 eru 6 % af þeirri tölu.

Skaftafellssýsla

(No: 15; útg. bls. 3–9)

Auk hyllingarbréfa frá sýslumönnum, Þorleifi Magnússyni og Þorsteini Magnússyni, er bréf sem hefur verið undirritað á öllum þremur þingstöðum Vestur-Skaftafellssýslu, en engin skjöl virðast vera úr Austur-Skaftafellssýslu. Þeir sem skrifa undir staðfesta samþykki 'alls almúga og þingmanna'.

Á Kleifarþingi á Síðu undir Fjalli skrifa 8 undir.²⁵

Á Leiðvallarþingi skrifa 10 undir.

Á Dyrhólaþingi skrifa 15 undir.

Samtals skrifa 33 undir.

²⁵ Þorleifi sýslumanni Magnússyni á Hlíðarenda sleppt. Einnig er sleppt hér Þorsteini sýslumanni Magnússyni og Einari Þorsteinssyni, sem skrifa báðir undir öll hyllingarskjölin úr sýslunni, en þeir eru taldir með á Dyrhólaþingi.

Við manntalið 1703 vóru 232 bændaheimili í Vestur-Skaftafellssýslu. 33 eru 14 % af þeirri tölu.

Vestmannaeyjar

(No: 4; útg. bls. 13–14)

Í Vestmannaeyjum eru sagðir á þingi 'innbyggjarar ásamt vorir kennifeður', en hvorugur prestanna er meðal þeirra sem skrifa undir. Allar undirskriftir eru með eigin hendi, 17 að tölu, en ekki er tekið fram að allir sem skrifa kunnu hafi skrifað.

Við manntalið 1703 vóru 42 bændaheimili í Vestmannaeyjum. 17 eru 40 % af þeirri tölu.

Rangárvallasýsla

(No: 16; útg. bls. 10–12)

Á sýsluþingi á Þingskálum í Rangárvallasýslu 23. júní 1649 er samþykki við að hyllingareiðar verði svarnir konungi á Öxarárþingi endurnýjað með lófataki, og 'til merkis skrifa þeir sín nöfn hér undir er skrifa kunna', 17 alls.

Fyrir um vorið hefur samþykki 'bænda og búandi manna í allri Rangárvallasýslu' verið galdið 'á sérhvörju manntalsþingi' og það verið gert 'með lófataki og handskriftum þeirra er skrifa kunna'. Þau skjöl eru ekki varðveitt, en í sýsluskjalinu er sagt hve margir hafi undirskrifað á hverju þingi:

Á Holtsþingi undir Eyjafjöllum hafa 15 skrifað undir.

Á Krossþingi hafa 12 skrifað undir.

Á Fíflholtsþingi hafa 7 skrifað undir.

Á Hvoltsþingi hafa 8 skrifað undir.

Á Kirkjulækjarþingi hafa 9 skrifað undir.

Á Reyðarvatnsþingi hafa 10 skrifað undir.

Á Þjóðúlfsdagáþingi hafa 8 skrifað undir.

Á Skarðsþingi hafa 16 skrifað undir.

Samtals hafa 85 skrifað undir í Rangárvallasýslu.

Við manntalið 1703 vóru 475 bændaheimili í Rangárvallasýslu. 85 eru 18 % af þeirri tölu.

Árnessýsla

(No: 3; útg. bls. 14–16)

Í Árnessýslu hafa verið haldin tvö manntalsþing, annað að Vatnsleysu fyrir sex hreppa og hitt að Vælugerði fyrir sjö hreppa. Á þingunum er talað um 'þingmenn og almúga', og samþykkt var gerð með 'almennu lófataki og handsölum'. Undirskriftir undir bréfunum þessu til staðfestu eru allar með eigin hendi.

Að Vatnsleysu skrifa 14 undir.

Að Vælugerði skrifa 13 undir.

Samtals hafa 27 skrifað undir í Árnessýslu.

Við manntalið 1703 voru 452 bændaheimili í Árnessýslu. 27 eru 6 % af þeirri tölu.

*

Einu þingstaðirnir þar sem beinlínis kemur fram hve margir hafi verið á þingi og að þeir hafi skrifað undir sem skrifandi voru eru Berufjarðarþing í Barðastrandarsýslu, þar sem 20 % þingsóknarmanna skrifa undir, og Þverárþing í Húnavatnssýslu, þar sem 34 % skrifa. Á fyrr nefnda þinginu hafa verið heldur fleiri á þingi en við var að búast miðað við fjölda bændaheimila 1703, en á síðarnefnda staðnum töluvert færri, og kann það að vera skýringin, a.m.k. að hluta, á mismunandi hundradshluta skrifenda.

Þar sem hundradshluti þeirra sem skrifa undir sjálfir hefur verið reiknaður af samanlögðum nafnafjölda undir skjölunum, er hann gríðarlega misjafn. Í Ísafjarðarsýslu er hann 0–100 % í einstökum hreppum og 31 % í heildina og í Þingeyjarsýslu 23–100 % og 45 % í heildina, en í báðum þessum sýslum er samanlagður nafnafjöldi ekki nema hluti af fjölda bændaheimila í þessum sýslum 1703, í Ísafjarðarsýslu rúmur fimmtungur og í Þingeyjarsýslu rúmur þriðjungur. Tölurnar úr þessum sýslum veita því takmarkaða vitneskju um skriftarkunnáttu í þeim. Sama máli gegnir um Svefneyjaþing, þar sem 18 % nafna er með eigin hendi, en samanlagður nafnafjöldi rúmur helmingur af tölu bændaheimila í þingsókninni 1703.

Í þorra sýslanna kemur hvorki fram hve margir hafi verið á þingi né að allir hafi skrifað undir sem skrifa kunnu, og sums staðar er greinilegt að aðeins fáir hafi verið beðnir að skrifa til staðfestingar því sem sagt er í skjali að fram hafi farið á þinginu. Miðað við fjölda bændaheimila 1703 er fjöldi undirskrifa í flestum þessara sýslna aðeins 3–9 %, 12

% í Skagafjarðarsýslu, 16 % í Þingeyjarsýslu og 17 % (eða 12 %) í Eyjafjarðarsýslu. Í Vestmannaeyjum eru eiginhandarundirskriftir 40 % af fjölda bændaheimila (með hjáleigum), sem er einstakt hlutfall, sem að einhverju leyti má væntanlega skýra með því að þingsókn hefur verið fágætlega auðveld í svo litlu sveitarfélagi, en auk þess er trúlegt að þar hafi verið leitað eftir eiginhandarundirskriftum allra þingmanna sem skrifandi vóru, þó að það sé ekki tekið fram.

Loks eru þau hreppsfélög og sýslur (auk Berufjarðarþings og Þverárþings, sem nefnd vóru hér að framan), þar sem tekið er fram að þeir þingmenn sem skrifa kunnu hafi skrifað undir. Miðað við fjölda bændaheimila 1703 skrifa 7 % undir í Tálknafirði, 16 % í Snæfellsnes- og Hnappadalssýslu, 18 % í Rangárvallasýslu og 25 % í Dalasýslu og Húnavatnssýslu.

Af ýmsum ástæðum verður þó að ætla að hlutfall skrifandi manna hafi í raun verið heldur hærra í þessum sveitum en frammannefndar tölur benda til. Ein er sú að ólíklegt er að hver einasti skrifandi skattbóndi hafi komið til þings; einkum er hundraðshlutinn í Tálknafirði tortryggilega lágur.²⁶ Önnur er sú, að með bændaheimilum eru í manntalinu talin heimili presta, en prestum var ekki ætlað að skrifa undir á þessum þingum, því að þeir völdu sína fulltrúa sérstaklega. Þriðja ástæðan er sú, að við undirskriftir undir skjölin er undantekningalítið sneitt hjá þeim sem ríða skyldu til alþingis að sverja eiðana, þ.e. sýslumönnum, lögréttumönnum og tveimur bændum úr hverri sýslu, þ.e.a.s. 5 mönnum í hverri sýslu (eða 6 þar sem sýslumenn vóru tveir), sem allir hafa væntanlega verið skrifandi. Séu prestaheimilin dregin frá bændaheimilum og 5 mönnum bætt við tölu þeirra sem skrifa undir í þessum sýslum, hækkar hundraðshlutinn um 1–3 %.

Niðurstaða þessarar athugunar er því sú að líklegt sé að um það bil 20–25 % skattbænda hafi talist skrifandi 1649 og að hlutfallið hafi sums staðar verið nokkru hærra; til þess benda ekki síst tölur úr Vestmannaeyjum.

Sú spurning kann að vakna hvort umræddar eiginhandarundirskriftir segi mikið um raunverulega skriftarkunnáttu. Í því sambandi er sjón sögu ríkari, en þess skal getið að undir flestum skjölunum eru fáein eiginhandarnöfn sem augljóslega eru með hendi þaulvanra skrifara, sem sumir eru raunar þekktir af skrifum sínum. Þorri nafnanna má segja að sé með miðl-

²⁶ [Það sem segir um bændur í Tálknafirði vekur grun um að einungis séu nöfn þeirra undir skjali sem hafi kunnað að skrifa en ekki látið skrifa fyrir sig, sbr. Ísafjarðarsýslu og Þingeyjarsýslu, en ekki að fleiri viðstaddir hafi ekki kunnað að skrifa. *HP*]

ungsskrift af því tagi sem við má búast að sjá í handritum frá 17. öld, og loks eru sums staðar örfá nöfn sem svo böngulega eru skrifuð að ólíklegt er að skrifari hafi skrifað mikið umfram nafn sitt.

Það skal tekið fram, að enda þótt tvær konur séu nefndar meðal bænda á þingum í Strandasýslu, eru engar undirskriftir kvenna meðal varðveittra uppskrifta í skjölunum.

Í skjalinu frá Berufjarðarþingi, þar sem saman voru komnir bændur af flestum bæjum í Geiradals- og Króksfjarðarhreppum, vill svo vel til að fram kemur á hvaða jörðum þeir menn hafa setið, sem skrifa kunnu og sjálfir skrifuðu undir.²⁷ Í þessum hreppum voru 1703 16 jarðir metnar á 12 hundruð eða minna, 8 jarðir á 16 hundruð og 16 jarðir á 18 hundruð eða meira (að Stað meðtöldum, sem ekki er metinn). Af þeim tíu sem skrifa undir er einn af minnstu jörðunum, tveir af 16 hundraða jörðum og sjö af stærstu jörðunum. Enda þótt dæmið sé aðeins eitt sýnir það glöggt að skriftarkunnátta bænda 1649 hefur verið þeim mun almennari sem efna-hagur þeirra var betri.

RITASKRÁ

Handrit

Island, Færø og Grønland nr. 42.

Island, Færø og Grønland nr. 43.

Island, Færø og Grønland nr. 44.

Prentuð rit

Annálar 1400–1800: Annales Islandici posteriorum sæculorum I. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1922–1927.

Annálar 1400–1800: Annales Islandici posteriorum sæculorum II. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1927–32.

Annálar 1400–1800: Annales Islandici posteriorum sæculorum IV. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1940–48.

Einar Laxness. *Íslandssaga i–r*. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995.

Einar Laxness. *Íslandssaga s–ö*. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1–11. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1913–43.

²⁷ Trúlega hefur meirihluti þeirra verið leiguliðar. Við manntalið 1703 bjuggu aðeins þrír menn, tveir karlar og ein kona, í þessum hreppum að einhverju eða öllu leyti á eigin jörðum, en jarðeigendur í hreppunum voru sex, þar af eitt barn (*Manntal á Íslandi árið 1703*, 159–64).

- [Jón Þorkelsson, útg.] *Skjöl um hylling Íslendinga 1649 við Friðrik konung þriðja með viðbæti um Kópavogssærin 1662*. Sögurit XII. Reykjavík: Sögufélag, 1914.
- Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson. *Ríkisréttindi Íslands: skjöl og skrif*. Reykjavík: Sigurður Kristjánsson, 1908.
- Lýður Björnsson. *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1972.
- [M[agnús] Ketilson, útg.] *Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve som til Jsland ere udgivne af De Høist-priselige Konger af den Oldenborgiske Stamme*, 3. Kiøbenhavn: 1787.
- Manntal á Íslandi árið 1703 tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1924–47.
- Manntalið 1703*. Hagskýrslur Íslands II, 21. Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1960.
- Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir síðskiptaaldarinnar á Íslandi IV: Rithöfundar*. Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1926.
- Páll Eggert Ólason. *Seytjándi öld. Höfuðþættir*. Saga Íslendinga 5. Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóðvinafélag, 1942.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 I*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948.

ABSTRACT

In the summer of 1649, delegates at the Althing swore loyalty oaths to King Frederik III of Denmark. Amongst them were representatives of both the educated and the farmer classes: bishops, clergymen, officials and free farmers (*lögskilabændur*). The prelude to this occasion was a royal decree in the spring of that year, addressed to the Icelandic people, ordaining that its representatives at the Althing swear oaths to the king. Provosts (*prófastar*) and bailiffs (*sýslumenn*) around the country were responsible for holding local assemblies and synods to select these delegates. Icelandic documents pertaining to this are preserved in the Danish National Archives, in the department for Iceland, the Faroe Islands and Greenland.

These documents are a goldmine for research on seventeenth-century Icelandic hands, as they contain the signatures of nearly every minister in the country in 1649 as well as those of around six hundred laymen. The names alone admittedly provide limited grounds for comparison; however, in some cases they can be used to show that a certain man did not copy a certain manuscript, and in others they can prove, to some degree of certainty, that the owner of a signature did produce a manuscript.

The aim of this article is not to summarise a study of these hands; rather, it is to investigate whether these documents provide information which can illuminate the proportion of Icelandic farmers who were able to write in the mid-seventeenth century. The results of this study are that, in all likelihood, ca. 20–25% of free farmers (*skattbændur*) were able to write. In some areas, this ratio was considerably higher, suggested mainly by figures from Vestmannaeyjar.